

II. ABDÜLHAMİD VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİ EĞİTİM ANLAYIŞLARI BAĞLAMINDA MİZANCI MURAD VE AHMED REFİK'İN (ALTINAY) UMÛMÎ TARİH DERS KİTAPLARI*

Aslı AVCI AKÇALI**

İrfan Davut ÇAM***

Özet

Osmanlı tarihinde 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçiş süreci diğer birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da önemli değişikliklere sahne olmuştur. Eğitimin uygulama merkezleri olarak okullar ve temel bir eğitim materyali olarak ders kitapları da eğitim anlayışındaki dönüşümleri yansıtmaktadır. Özellikle tarih dersleri ve tarih ders kitapları toplumsal işlevi nedeniyle ve siyasi meşruiyet aracı olarak II. Abdülhamid Dönemi'nden II. Meşrutiyet Dönemi'ne geçişte kapsam açısından ve biçimsel olarak bazı değişimler geçirmiştir. Bu açıdan II. Abdülhamid Dönemi'nde yayımlanan Mizancı Murad Bey'in *Umûmî Tarihi* ile II. Meşrutiyet Dönemi'nde yayımlanan Ahmed Refik (Altınay) Bey'in *Büyük Tarih-i Umûmîsi* incelemeye değer görülmüştür. Kitapların içeriğinin konulara göre dağılımı ve biçimsel bazı özellikleri bu iki dönemin eğitim anlayışları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu dönemde etkili olan düşünce akımlarının yansımaları adı geçen ders kitaplarında görmek mümkündür. Ayrıca her iki kitabın biçimsel açıdan, tarih metodolojisi itibarıyla ve tarih öğretim yöntemlerindeki gelişmelere paralel olarak dikkat çekici bazı farklılıklar içerdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Eğitim, Ders Kitapları, Mizancı Murad, Ahmed Refik, Umûmî Tarih

Giriş

1. 1 II. Abdülhamid Dönemi'nden II. Meşrutiyet Dönemi'ne Eğitim

Osmanlı modernleşme tarihinde eğitim, önemsenen ve üzerinde durulan konuların başında gelmektedir. Başlangıçta daha ziyade pragmatik amaçlar doğrultusunda bir araç olarak başvuru olan eğitim, sonradan bir tür kurtuluş reçetesi olarak görülmüştür. 19. yüzyılın ilk yarısının sonlarından ve özellikle ikinci yarısından iti-

* Bu çalışma 25-27 Haziran 2014 tarihleri arasında Sakarya Üniversitesi tarafından düzenlenen III. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur

** Arş. Gör. Dr.; Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı

*** Arş.Gör. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı

baren laik eğitim sisteminin başlatılması, ilk ve orta öğrenimin standart hale getirilmesi için girişimlerde bulunulmuş ve modern eğitime dönük teşkilatlanmaya gidilmiştir (Ersanlı, 2013, 54).

Üç sultanın gelip geçtiği, anayasa tartışmalarının yapıldığı ve felaket getiren Rus savaşının yaşandığı 1876-1878 kargaşa döneminden sonra Osmanlı yönetimi 1869 yılından beri yazılıp çizilen eğitim planlarını yerine getirebilecek duruma gelmiştir. Bu süreçte artık imparatorluğun geleceğini korumanın tek yolunun eğitim olduğu inancı, ulusal ve emperyal eğitimin biçimlendirilmesinde temel etkiye sahip görünüyordu (Fortna, 2005, 51-53).

Tanzimat Dönemi'nde daha çok İstanbul merkezli olan eğitim ve öğretim seferberliği artık bütün ülkeyi kapsayıcı bir hal almıştır. Merkezi otoriteyi ülkenin en ücra köşelerine kadar götürmek, bir anlamda bürokrasiyi ve resmî kurumlaşmayı yaygınlaştırmak amacıyla yapılan bu değişikliklerle okulların sayısında da artış sağlanmıştır. Böylece rüşdî, idadî ve sultanîlerden meydana gelen ilk ve ortaöğretim kurumları tüm imparatorluğa yayılmıştır (Sakaoğlu, 1991, 99; Akyüz, 2006, 226). Geleneksel eğitim kurumları olan sıbyan okulları modern bir eğitim sunan iptidaîlere dönüştürülmüş ve yeni iptidaîler açılmıştır. Bu dönemde, özellikle okumuş adam gereksinimini karşılamak üzere hukuk, güzel sanatlar, ziraat, ticaret, ormanlık, madencilik ve veterinerlik gibi alanlarda da yüksek öğretim kurumları tesis edilmiştir. Mülkiye ise yeniden şekillendirilmiştir. Bunlara ek olarak, özel eğitime dönük girişimlerde de bulunulmuş, sağır, dilsiz ve körler için bir okul açılmıştır (Sakaoğlu, 1991, 99; Alkan 2000, 52; Akyüz, 2006, 225-226; Somel, 2010, 216). Ancak II. Abdülhamid Dönemi'nde nicelik yönünde artış gösteren bu eğitim kurumlarında nitelik itibarıyla gerekli ilerlemenin kaydedilememesi ciddi bir eleştiri konusu olmuştur (Akyüz, 2006, 226).

Birçok konuda olduğu gibi eğitimde de merkezîyetçi ve çeşitli eğitim kurumları arasında denge kurmaya dayalı bir politikanın takip edildiği bu dönemde, eğitimin kamusal bir hizmet olduğu bilincine varılmıştır. Okul kurma ve yeni kurulan okullara devlet tarafından malî yardım sağlanması, eğitim giderleri için vergilendirme yoluyla kaynak temin edilmesi, öğretmen yetiştirme yoluna gidilmesi, devlet tarafından öğretmen atanması, merkez ve taşra teşkilatının kurulması, Dârülfünûn'un açılması ve bütün bu girişimlerin daha ziyade Anadolu'ya dönük olması söz konusu bilinçlenmenin birer yansımasıdır (Kodaman, 1988, XIII-XIV).

Bu dönemde Tanzimat'ın *Osmanlılık idealine* bağlı, dindar, itaatkâr ve Sultan Abdülhamid'e sadık bir insan tipi yaratılmaya çalışılmış, eğitimin amaçlarının, kitap ve programların buna uygun olmasına özen gösterilmiştir (Akyüz, 2006, 226). Dönemin eğitim politikası her ne kadar yerel ihtiyaçlar ve yüksek dozda Osmanlı-İslâm öğeleri ekseninde şekillenmişse de bu politika üzerinde Batı Avrupa modellerine dayanan ilerici bir aydınlanma düşüncesinin etkisi de kaçınılmaz olmuştur (Fortna, 2005, 22). Hamidiye yönetimi Batılı eğitim sisteminin *biçimini* taklit etmeye teslim olmayarak, onu imparatorluğun İslâmî mirasına uygun hale getirmek üzere bu ödünç sistemin can alıcı parçalarının *içeriğini* Osmanlılaştırmaya çalışmıştır

(Hanioğlu, 1995, 25; Somel, 2010, 254; Fortna, 2005, 118). Bu çalışmaların sonucunda ortaya çıkan eğitim programı da pek çok tarih araştırmasında geçen *laik eğitimi* temin etmenin ötesinde daha ziyade karmaşık bir Doğu-Batı sentezini temsil etmekteydi (Fortna, 2005, 164).

Tanzimat Dönemi'ne nazaran eğitimde pek çok yeniliğin gerçekleştirildiği ve eğitimin modernleştirilmeye çalışıldığı bu dönemde hürriyet, eşitlik, hâkimiyet-i milliyeye, meşrutiyet, cumhuriyet, inkılâp ve ihtilal gibi saltanatı tehdit edebilecek fikirler endişeyle karşılanmış ve bu tür siyasal kaygılarla eğitim ve eğitim kurumları sıkı bir denetim altına alınmıştır (Kodaman, 1988, 166; Yınanç, 1999, 594; Sakaoğlu, 1991, 100).

33 yıllık bir dönemde yapılan ve yapılmayanların muhasebesine gidildiğinde dönemin siyasi, sosyal, ekonomik ve bürokratik yapısının göz önünde bulundurulmasının daha sağlıklı bir değerlendirmeyi mümkün kılacağı unutulmamalıdır. Nitekim II. Abdülhamid Dönemi kapanırken, açılan yeni dönemin eğitim anlayışını ve uygulanacak eğitim politikasını da söz konusu bu unsurların etkilemesi kaçınılmazdır. Bu yeni dönem, "*Devleti yıkılıştan ancak eğitim kurtarır!*" sloganın çokça duyulduğu II. Meşrutiyet'tir (Kodaman, 1988, 166; Sakaoğlu, 1991, 125).

İçinde barındırdığı ulusların milliyetçilik fikrine eğilim göstermeleri üzerine 19. yüzyılın sonlarında yıkılış sürecine giren Osmanlı Devleti'ni kurtarmak amacıyla 23 Temmuz 1908 tarihinde anayasal bir rejim olarak Meşrutiyet ikinci kez ilan edilmiştir. Fakat bu anayasal rejim kısa bir süre sonra Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları gibi hezimetle sonuçlanan birtakım askerî krizlerle yüzleşmiştir. Bu gelişmeler meşrutiyet rejimini ilan eden Jön Türkleri ümitsizliğe sevk etmişse de içlerinden İttihatçılar yapılacak radikal reformlarla imparatorluğun çöküşten kurtarılabilceğine inanmışlardır (Uyanık vd., 2012, 409).

İttihatçıların bakış açısını ve faaliyetlerinin yönünü belirleyen asıl gelişme "*Bu devlet nasıl kurtulabilir?*" sorusuydu. II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında mevcut siyasi irade *Osmanlılık* adı altında *ittihâd-ı anâsır* gayretleri içinde bulunuyor ve *Osmanlılık* fikrini kurtuluş reçetesi olarak görüyordu (Uyanık vd., 2012, 409; Doğan, 1994, 86-88). Ancak Balkan Savaşları öncesinde Batılı güçlerin Balkanlardaki statükoyu koruyacağına dair verdiği sözleri tutmaması ve bölgedeki ayrılıkçı hareketlere destek vermesi Osmanlıların Balkan Savaşları'ndan yenilgi ve hayal kırıklığıyla ayrılmasına neden olmuştur. Bu hezimetin tesirlerini yüreklerinde hissedenlerin sadece Müslüman-Türk oluşu, *Türkçülük* fikrinin doğmasına ve hatta iktidarın, ders kitaplarına yansıyan bir tercihi haline gelmesine neden olmuştur (Doğan, 1994, 88-89).

Türklüğün korunması ve yükseltilmesi amacını taşıyan İttihatçılar, devletin kurtuluş formülünü eğitimde bulmuştur (Uyanık vd., 2012, 410). Özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra eğitime olan ihtiyacın ne kadar elzem olduğunu Satı' Bey şöyle ifade etmekteydi: "*Balkan felâketleri herkesin gözünü açdı; yalnız ordunun kuvvetli bulunmasının kâfi olmayub memleketde maârifin müsteşir bulunmasının da lazım olduğu kanâati herkesde hâsıl oldu. Binâenaleyh bu devredeki maârif faaliyeti yalnız nezârete münhasır kalmadı; halka da, matbûâta da sirâyet etdi*" (Satı', 1334/1918, 663). Temmuz (1908) ve Nisan

(1909) devrimlerini siyasi ve idari birer hareket olarak değerlendiren Satı' Bey, artık ahlakî, fikrî ve daha geniş bir tabirle içtimâî bir devrimin gerekli olduğunu savunmuştur. Ona göre, şüphesiz bunu gerçekleştirecek olanlar ise muallim ordularıydı. Muallimlere görevlerini, "Hâricî ve maddî düşmanlara değil, dâhilî ve mane'î düşmanlara karşı harb ile mükellef!... Bir ordu ki düşmanların en kavî ve en mühlikli olan 'cehâlet'i imhâ ile muvazzaf!" şeklindeki sözleriyle hatırlatan Satı' Bey, bu muallim ordusundan kendilerine emanet edilen okulları gerçek birer feyiz ve irfan yuvası haline getirmelerini ve o okullara gelen vatan evlatlarını "...çalışkan, azîmkâr birer adam, münevver ve hamiyetli birer Osmânî olarak..." yetiştirmelerini istemiştir (Satı', 1326a/1910, 193-194).

Böylece siyasi hayat ve fikir akımlarının canlandığı, yayın özgürlüğüne ulaşıldığı ve özellikle Balkan Savaşları'nın etkisiyle aydınların toplumsal sorunları etkili bir dille ortaya koymak durumunda kaldığı II. Meşrutiyet Dönemi'nde eğitime ve öğretmenlere birer kurtarıcı gözüyle bakılmaya başlanmıştır (Akyüz, 2006, 265). Ancak Osmanlı'nın geleceğini kurtaracak eğitimin mevcut durumu ve öğretmenlerin nitelikleri bunu sağlayacak bir yapıda değildi. Bu nedenle Meşrutiyet'in başlarında, Müslüman-Türk unsurunun eğitimini yürüten kurumların ıslahı gündeme gelmiş ve bu ıslah çalışmasına nereden başlanacağı tartışma konusu olmuştur. Dârülmüâllimîn Müdürü Satı' Bey, sayı itibariyle diğer eğitim kurumlarından fazla olan ve öğrencilerin fikir dünyası üzerinde daha derin izler bırakan ilkokulların gelecekteki Osmanlılığın bir hazırlayıcısı olarak toplumsal değişim ve dönüşümde önemli bir rol oynayacağına işaret etmiştir (Uyanık, 2009, 79-80).

Eğitimi toplumun tabanına yayararak cehaletin üstesinden geleceklerini düşünen İttihatçılar, eğitimdeki ıslahat hareketini aşağıdan yukarıya doğru gerçekleştirmeye çalışmışlardır (Sakaoğlu, 1991,127; Uyanık, 2009, 80). Bu girişimin başarısı şüphesiz pedagojik formasyonu olan öğretmenlere bağlıydı. Bu amaçla Osmanlı taşrasında iptidai Dârülmüâllimînlerini yaygınlaştırma yolunu seçen İttihatçılar, bu okullara tahsis edilen bütçeyi de arttırmışlardır (Uyanık, 2009, 80-81). Bu arada Dârülmüâllimîn Müdürü Satı' Bey ise kendi kişisel girişimleriyle öğretmen yetiştiren bu kurumda köklü birtakım yenilikler yapmıştır (Sakaoğlu, 1991, 134).

23 Eylül 1913 tarihli *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı*'yla ilkokullar için temel birtakım yenilikler sağlanmış, Meşrutiyet Dönemi maârif bütçesi *Tedrisat-ı İptidaiye Vergisi*'yle özel ve düzenli bir gelir kaynağına kavuşmuştur. Ayrıca bu kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte ilk ve ortaokullar *Mekâtib-i İptidaiye-i Umûmiyye* adı altında birleştirilmiş ve rüşdîyeler de birer ikişer kapatılmıştır. Bu kanunun öngördüğü en önemli hususlardan biri de eğitim-öğretimin en alt kademesini meydana getiren ana mektepleriydi. İlki 2 Mart 1915 tarihinde İstanbul'da açılan ana mektepleriyle yeni bir nesil yetiştirmeyi hedefleyen İttihatçılar, artık çocuğun geleneksel değerler dışında bir *birey* ve bir *vatandaş* olarak görülmesine ve algılanmasına olanak sağlamışlardır (Sakaoğlu, 1991, 142; Akyüz, 2006, 267). Bu yeni nesli yetiştirecek ve böylece geleceğin toplumunu inşa edecek olanlar ise eğitimli kadınlardı. Özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra kadınların eğitimi konusunda da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Savaşlardan önce kadınların eğitimi konusunda var olan *taassup* azalmış

◆ Aslı Avcı Akçalı / İrfan Davut Çam

ve hükümet bu konuda daha cesurane hareket etmeye başlamıştır (Sati', 1334/1918, 663). Böylece "Bir milletin nisvânı derece-i terakkisinin mizânıdır." (Edhem Nejad, 1327/1911, 390) anlayışından hareketle kadının eğitimi fikrinde büyük bir dönüşüm sağlanmıştır.

Geleceğin vatandaşlarına yönelik toplumsal mühendislik kaygıları doğrultusunda, ders programlarına bireyi sosyal ve siyasi hayata hazırlayan dersler de konulmuştur. Mevcut programlarında 1908 sonrasında değişiklik yapan İttihatçılar, *Malûmât-ı Medeniye ve Hukukiye ve Ahlakiye ve İktisadiye* adıyla yurttaşlık bilgisi dersini okullarda bağımsız bir ders olarak okutmuş ve *Malûmât-ı Medeniye* kitaplarında yeni toplumu meydana getirecek bireylerin özelliklerine dikkat çekmişlerdir (Özodaşık, 1999, 35; Uyanık, 2009, 82). Hatta bu ders, II. Meşrutiyet Dönemi'nin öğrenme ortamında sosyoloji, siyaset bilimi, yurt bilgisi, ahlak ve ekonomi gibi alanlara yönelik bir giriş mahiyetinde kabul edilmiştir (Alkan, 2000, 122). Bu reform sürecinde kendilerini toplumsal mühendisler olarak gören İttihatçılar, yeni bilgi ve verilerin geniş kitlelere ulaştırılmasında resmi eğitimin tek başına yeterli olmayacağını düşünerek, büyük ölçüde Rusya'da 1870'lerden sonra gelişen Narodnik hareketinden ilham alarak halka ve *halk eğitimi* hareketine yönelmeye başlamışlardır. Gazete ve dergiler yayımlayarak, gece dersleri ve konferanslar vererek geniş kitleleri eğitime amacı taşıyan İttihatçılar, bu sayede resmi eğitim kadar etkili bir eğitim mekanizması oluşturmuşlardır (Uyanık, 2009, 85; Haspolat, 2011, 560).

Sonuç olarak, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı gibi çeşitli badireleri atlatan ve son derece çalkantılı geçen II. Meşrutiyet Dönemi, her şeye rağmen bütün dünyada eğitim düşüncesinin hızla değiştiği, eski okulu ve eğitim sistemini eleştiren çağdaş düşünce akımlarının doğduğu bir süreçti. Bu süreçte, sistemsiz de olsa, bütün çağdaş düşünceler Türkiye'ye aktarılmaya çalışılmıştır. Eğitim düşüncesi alanında gerek Batı'dan gelen süreli yayınlar gerekse de Avrupa'ya giden öğrenci ve araştırmacıların eser ve makaleleri, Bulgarcadan çevrilen eserler v.s. çağdaş pedagojiyi Türkiye'ye daha mükemmel denilebilecek bir biçimde yansıtmıştır (Ergün, 2009, 263).

1.2 II. Abdülhamid Dönemi'nden II. Meşrutiyet Dönemi'ne Tarih Ders Kitapları

Birer sosyalleşme ortamı olarak okullar, toplumda egemen olan sınıfların ideolojisini genç nesillere en etkili şekilde benimsetme işlevine sahiptir. Okullarda bu işlevi yerine getirecek olan en önemli materyal ise ders kitapları olmuştur. Nitekim siyasal iktidarlar çoğu kez ders kitaplarının içeriklerine müdahale ederek kendilerini meşrulaştırmaya veya siyasi sistemlerinin meşruiyetini güçlendirmeye çalışırlar. Tanzimat Dönemi'nin ortalarından itibaren devlet okullarındaki müfredata dâhil edilen ders kitapları, ilgili devlet kurumları tarafından belirlenmekteydi. Ülkenin gelişmesi ve iktidar ideolojisinin geniş kitlelere aktarılması için eğitime ve eğitim kurumlarına büyük bir önem veren Hamidiye rejiminin de bu bağlamda ders kitaplarını görmezden gelmesi imkânsızdı (Doğan, 1994, 20-21; Somel, 2010, 236).

Eğitim sürecinde ders kitaplarına ağırlık veren II. Abdülhamid yönetimi, okullarda kullanılan çeşitli ders kitaplarının hazırlanmasına, düzenlenmesine ve hatta bazen yasaklanmasına hatırı sayılır bir dikkat harcamıştır. Bu dönemde eğitime verilen önemin artmasına ve yazılı metinlerin eğitim sürecindeki rolüne paralel olarak basılan ders kitaplarının sayısında da önemli bir artış sağlanmıştır. Genel olarak bu dönemde, devlet okullarındaki ders kitaplarının varlığı ve içeriğiyle ilgili aşırı bir ihtiyat, hatta belki paranoya görülmektedir. Yönetim denetimsiz kitapları öğrencilerden uzak tutmaya ve denetimden geçen kitapların okutulmasına ağırlık vermiştir (Fortna, 2005, 266-267). Zaten çıkarılan kanunlarla okullarda okutulacak kitapların programlarda ortaya konan esaslar dâhilinde düzenlenmesi ve maârif idaresince de uygun bulunması şartı aranmaktaydı (Doğan, 1994, 21).

1864 yılından itibaren maârif bürokrasisinin önemli bir parçası haline gelen sansür teşkilatının işlevi daha da geliştirilmiştir. Bu dönemde genel olarak basılı metinlerin incelenip denetlenmesi amacıyla *Encümen-i Teftîş ve Muâyene ve Tedkîk-i Müellefât Komisyonu* gibi özel komisyonlar, din ve şeriatla ilgili kitapların incelenmesi için de *Kütüb-i Diniyye ve Şeriyye Tedkîk Heyeti* adlı ihtisas komisyonu kurulmuştur. Bu heyetlerin onayı olmadan ders kitaplarının okullarda okutulması imkânsız hale getirilmiştir. Bu veriler, Mutlakîyet rejiminin okul ders kitaplarının genç kuşakları toplumsallaştırma sürecindeki rolüne ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Burada öğretmenin rolü ise ders kitabında aktarılan bilgileri harfi harfine öğrencilere öğretmektir. Kitaptaki metinden küçük bir sapma dahi mevcut rejime karşı eleştirel bir tutum olarak değerlendirilmiş ve kuşku uyandırmıştır (Somel, 2010, 238-239). Nitekim 1892 yılında yayımlanan nizamnâmede, *iptidâi okul muallimlerinden*, öğrencilerin yöneticilere ve devlete karşı itaatkâr ve saygılı, insanlara karşı yardımsever olmalarının sağlanması ve vatan sevgilerinin artırılmasının istenmesi (Doğan, 2011, 2076) hem bu rolü yansıtmakta hem de genç nesillerin denetim altına alınmaya çalışıldığını göstermektedir. Özellikle özgürlük, eşitlik, meşrutiyet, cumhuriyet gibi saltanatı tehlikeye düşürebilecek birtakım kavramların gelecek nesillere aktarılmasında önemli rol oynayan tarih ders kitapları aşırı bir devlet müdahalesine maruz kalmıştır (Yınanç, 1999, 594; Somel, 2010, 244).

Bu dönemde tarih yazımındaki kısıtlamaları Akçura (1932, 595) şöyle anlatmaktadır:

Abdülhamid'in istibdat devrinde tarihi yazmak ve hele onu neşretmek hayli müşküldü. 1899 senelerine kadar mülkî ve askerî mekteplerde umûmî tarih Ali Tevfik Bey'in tarihine göre veya muallimin notlarına göre okutuluyor idi(y)se de XX. asrın arifesinde bir irade-i seniye ile bu dahi menedilmiş ve tarih tedrisi Osmanlı tarihine hasrolunmuştur. Bu senelerin hiç eksik olmayan polis taharriyâtı esnasında birisinin evinde tarih kitapları çokça bulunur, hele Murat Bey'in tarihi çıkarsa, sahibinin Trablusgarb'ı boylaması ender vakâîlardan değildi.

Bu bağlamda özellikle 1890'lardan itibaren tarih öğretiminde ciddi sınırlanmalar görülmüştür. 1893 tarihli programla sibyan mekteplerinden tarih dersi kaldırılmış ve rüşdiyelerde okutulan tarih-i umûmî ile Osmanlı Tarihi'nden birincisi

◆ Aslı Avcı Akçalı / İrfan Davut Çam

sultanın emriyle programdan çıkartılmıştır (Baymur, 1954, 16). Akçura (1932, 578)'nin şu ifadeleri de padişahın tarih dersine yönelik bu yaklaşımını yansıtır niteliktedir: “Padişah ve hükümet tarihi sevmezler ve tarihten korkarlardı. (...) Bu devirde bir aralık Umûmî Tarih çok budandı, sonra mekteplerde okutulması menedildi; tarih kitapları eksiltildi; bazı tarih kitapları, polis tarafından toplatılıp han odalarına hapsedildi; rivayete göre bazıları da yakıtıldı...”

1898 tarihinde uygulanan programın 1896 tarihinde yazılan ve o dönemin Maarif Nazırı Zühtü Paşa'ya sunulan mazbatasına göre tarih derslerinde önemli bir değişiklik olduğu, 6. ve 7. sınıfların müfredatının fazla görüldüğü ve *Umûmî Tarih* yerine, *Osmanlı Tarihi*'nin konulduğu anlaşılmaktaydı. Bundan sonraki 1904 tarihli programda ise tarih tamamen İslâm ve Osmanlı tarihiyle sınırlandırılmış ve *Umûmî Tarih* programdan tamamen çıkarılmıştır (Yücel, 1938, 183'ten aktaran; Türk, 2006, 114).

Bu dönemde tarih öğretiminde kullanılan kitaplardan bazıları şöyledir: Selim Sabit'in 1873'te yayımladığı *Rehümâ-yı Muallimîn*¹, Batı'dan yararlanılarak ve Türk dünyasına önem verilerek yazılan ilk Târîh-i Umûmî kitabı olan Süleyman Paşa'nın 1876'da yazdığı *Târîh-i Âlem*, 1877'de Sami, Aziz ve Şevki Beyler tarafından yazılan *Mir'ât-ı Târîh-i Osmânî*, Binbaşı İbrahim Şem'i Bey'in tercüme ettiği *Târîh-i Umûmî*, Selim Sabit'in 1880'lerde yayımladığı *Muhtasar Târîh-i Osmânî*, İbrahim Necati'nin *Yeni Osmanlı Tarihi*, Mizancı Murat'ın 1882-83 yıllarında yayımlanan *Târîh-i Umûmî*, Ali Cevad'ın 1890'larda yayımlanan *Muhtasar Osmanlı Tarihi*, Hakkı Bey ve Binbaşı Ali Tefvik Bey'lerin *Târîh-i Umûmî*'si ve Abdurrahman Şeref Bey'in *Târîh-i Devlet-i Osmânîye*, *Fezleke-i Târîh-i Devlet-i Osmânîye*, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye* adlı kitapları sayılabilir (Çapa, 2012, 5-7). 1890'lardan itibaren tarih öğretimine getirilen kısıtlamalar ve umûmî tarih derslerinin programlardan kaldırılmasıyla bu kitapların bir bölümünün tarih derslerindeki kullanımı da yasaklanmıştır.

23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, II. Abdülhamid Dönemi'nde kaldırılan tarih dersleri programdaki yerini yeniden almaya başlamıştır. Bu dönemde Batı'dan tarih kitapları tercüme edilmiş, Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük düşüncesi kendisini tarih alanında da göstermiştir (Şengül, 2007, 80). Böylece tarih ders kitaplarında bir çeşitlilik görülmeye başlanmıştır. Artık rüşdî, idâdî ve sultanî programlarında *Osmanlı Tarihi*, *Umûmî Tarih* ve *Asr-ı Hâzır* tarihlerine yer verilmiş ve bu dönemde en çok şu tarih kitaplarına başvurulmuştur: A.Sabri Cemil'in *Küçük Târîh-i Umûmî*, Ahmet Refik'in *Büyük Târîh-i Umûmî* ve *Muhtasar Târîh-i Umûmî*, Ali Reşat'ın *Asr-ı Hazır Tarihi* ve *Târîh-i Umûmî*, Hüseyin Cahit Bey'in *Târîh-i Umûmî*, Abdurrahman Şeref'in *Târîh-i Devlet-i Osmânîye*, Ahmet Sakî'nin *Muhtasar Osmanlı Tarihi*, Ahmet Rasim'in *Osmanlı Tarihi*, Ali Reşat ve Ali Seydi'nin *Küçük Tarih*, *Târîh-i İslâm*, *Târîh-i Umûmî* ve *Târîh-i Osmânî* (Çapa, 2012, 15; Şengül, 2006, 177).

* Bu eser doğrudan tarih öğretimine yönelik olmamakla birlikte sıbyan mektepleri öğretmenlerine eğitim öğretim yöntemleri konusunda yönlendirmeler içermektedir (Akyüz, 2006, 203-204).

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte okullarda tarih serbestçe okutulmaya ve tarihte usulden bahsedilmeye başlanmıştır. Ayrıca çeşitli dergilerde tarih metodolojisi ve öğretiminde izlenecek esaslar konusunda derleme veya tercüme suretiyle birçok makale yayımlanmıştır (Akçura, 1932, 578-580). Bu dönemde *Tedrisât-ı İbtidâiyye Mecmûası*'nda kaleme aldığı *Tarih Tedrisinin Usûl-i Esâsiyyesi* adlı makalesinde Satı' Bey, *Tarih nasıl okutulmalıdır?, Bu vâsi' ilmin hangi bahisleri ne dereceye kadar tafsilât ile tedris edilmeli ve bu hususta ne gibi kavâid-i esâsiyyeye riâyet olunmalıdır?* şeklindeki sorularla tarih öğretiminde dikkate alınması gereken ilkelere işaret etmiştir. Ona göre, bu soruların cevaplandırılabilmesi için öncelikle tarih öğretiminde ne gibi bir amacın benimsenmesi gerektiğinin tespit edilmesi lazımdır. Bunun tespiti için de yapılması gereken şey, tarihin ne gibi sonuçlar yarattığını ve ne tür faydalar sağladığını araştırmak ve tayin etmektir (Satı', 1326b/1910, 92).

Bu tür çalışmaların sayıca artması II. Meşrutiyet Dönemi'nde tarih yazımı ve öğretimi anlayışında bir uyanışa neden olmuştur. Akçura (1932, 595) bunu "*tarih orucunun bozulması*" olarak nitelendirmektedir. Bu dönemde eğitimcilerin rehberliğinde oluşan yeni tarih öğretimi anlayışı ile tarih öğretimi bir amaç olmaktan ziyade araç olarak kabul edilmiştir. Yani öğrenciyi vatanını, milletini sevdirmek ve geçmişten ders almasını öğretmek için tarih bir araç olarak görülmeye başlanmıştır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için de dersin işlenişinde yakın çevreden başlanması, öğrencinin ufkunu genişleterek güncel meseleleri anlamalarına yardımcı olunması, okulun bulunduğu yerdeki tarihi alanlar ziyaret edilerek öğrencilerde bilinç uyandırılması gibi esaslar tespit edilmiştir. Tarih dersiyle ilgili olarak ders programlarının değiştirilmesi ve ilgili ders saatlerinin artırılması şeklindeki değişikliklere de gidilmiştir (Türk, 2006, 139-140).

Meşrutiyet Dönemi'nin tarih programlarına getirdiği en büyük değişiklik 'Umûmî Tarih' konularının ağırlığının artırılması olmuştur. Ayrıca bu dönemde ilkokul programlarına da ilk kez 'Umûmî Tarih' konuları girmiştir (Yücel, 1938, 228' den aktaran; Şengül, 2006, 123). Bu dönemde tarih öğretiminin niteliği konusunda da iyileştirmelere gidilmiştir. Nitekim müfredata bakıldığında bu dönemde ezberci tarih öğretiminden uzaklaşmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Buna karşın, tarih öğretiminin sözlü, yazılı ve görsel materyallerle desteklenmesi önerilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte, öğrencilerin müzeleri ve çevrelerindeki tarihî eser örneklerini görmeleri sağlandığı gibi bazı tarihi eserlerin resim ve maketlerinin yaptırılması suretiyle tarih öğretiminde materyal geliştirme ve uygulamanın önemine dikkat çekilmiştir (Çapa, 2012, 13).

Sonuç olarak, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'ndan sonra alınan yenilgiler ve ülkenin yaşadığı hayal kırıklıkları daha önce de dikkat çekildiği üzere Türkçülük fikrinin canlanmasına ve hatta mevcut iktidarın ders kitaplarına yansıyan bir tercihi haline gelmesine sebebiyet vermişti (Doğan, 1994, 89). Ayrıca 1910 yılı ders programında on dokuzuncu sırada yer alan "Tarih" dersi, 1914 yılı programında üçüncü sıraya yükselerek ciddi bir ilerleme kaydetmiştir. Fakat her ne kadar tarih dersinin gelişimi ve ön plana çıkışı, Türkçülük fikrinin gelişimiyle paralellik gösterse de bu

fikir tarih ders programları üzerinde ciddi bir etki göstermemiştir. Gerek programlarda ve gerekse de ders kitaplarında İslâmcılık ve Batıcılık fikrinin eşgüdümlü etkisi devam etmiştir (Şengül, 2007, 86). Benzer tespitlerde bulunan Akçura (1932, 596) da bu dönemde özellikle Umûmî Tarih derslerinde Türkçülük fikrinin ciddi etkilerini tespit etmenin mümkün olmadığına dikkat çekmiştir. Çünkü ona göre, tarihin Garplılaşması daha doğrusu Fransızlaşması bu dönemde son evresine ulaşmıştı. Tercüme yoluyla hazırlanan Umûmî Tarih'lerde daha ziyade Fransız bakış açısı görülmekteydi.

1.3 Mehmed Murad Mizancı ve Eserleri

Jön Türkler'in önde gelen isimlerinden, fikir adamı, gazeteci ve yazar Mehmed Murad Bey; 1270/1854 yılında Dağıstan'ın Huraki kasabasına bağlı *Darkiskiy* köyünde dünyaya gelmiştir. Asıl adı, *Urahi-Amirov Hacı Mura't*ır (Çavdar, 2004, 69). Küçük yaşta dinî bilgiler edinmeye başlamış ve Arapça öğrenmiştir. 1864 yılında *Timurhan Şûrâ Rüşdiyesi'*ni bitirmiş, burada Rusça öğrenmiştir. Lise eğitimini Sivastopol'daki *Stravropolskaya* lisesinde tamamlamış ve burada J.J. Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* ve Montesquieu'nun *Kanunların Ruhu* adlı eserinin yanı sıra *Draper'in Avrupa Medeniyet Tarihi* ve Guizot'un *Fransa Edebiyatı Tarihi* gibi eserlerini okuma fırsatı bulmuştur (Abdullah, 1952, 71; Uçman, 2005, 214; Ursinus, 1993, 205). Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdiği düşünülen Mehmed Murad Bey, 1873 yılında İstanbul'a gelmiştir. 1876-77 yıllarında *Vakit* ve *İttihad* gazetelerinde dış politika yazıları yayımlamış, *Mekteb-i Mülkiye* ve *Mekteb-i Hukuk'ta* ders vermiş, *Darülmualimîn-i Âliye'de* de hocalık ve müdürlük yapmıştır. *Muhtelit Muhâcirin Komisyonu'nda* ve *Maârif Nezareti Teftiş ve Muayene Heyeti'nde* de görev alan Mehmed Murad, 21 Ağustos 1886 tarihinde "*Mizan*" gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Böylece "*Mizan*" adını alan Mehmed Murad Bey, 1891 yılında *Düyyûn-ı Umûmiyye Komiserliği'ne* getirilmiştir. Hamidiye yönetimiyle arası açılan Mizancı Murad Bey, Kasım 1895 tarihinde Paris'e gitmiş, ancak burada da beklediği ilgiyi göremeyince Mısır'a geçmiş ve Ocak 1896'dan itibaren *Mizan'ı* Kahire'de çıkarmaya başlamıştır. Burada II. Abdülhamid'e ağır eleştirilerde bulunan yazılar yüzünden gizaben idama mahkûm edilmiştir. Temmuz 1896 tarihinde tekrar Paris'e giden Mizancı Murad Bey, burada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başına geçmiştir. Daha sonra genel af ilan edilmesiyle İstanbul'a dönmüş, bir süre devlet hizmetinde bulunmuş, sonrasında 1908'de istifa ederek *Mizan* gazetesini tekrar çıkarmaya başlamıştır. Bu dönemde de yönetimdeki İttihat ve Terakki Fırkası'na muhalefet edince gazetesi kapatılmış, Otuzbir Mart Vaka'sından sonra sürgüne gönderilmiştir (Uçman, 2005, 214-215).

Mizan, bir haber gazetesi olmaktan ziyade "*fikir politikacılığı organıdır*" ve Mizancı Murad makalelerinde devrine göre oldukça yeni ve modern sayılabilecek görüşleri yansıtmıştır. Gerek Mülkiye hocalığı gerekse *Mizan'daki* yazılarıyla hürriyet ve meşrutiyet özlemi çeken genç nesle önderlik yapmış ancak fikir ve hayallerinin doğruluğuna olan inancı onda kendini idealleştirme duygusu yaratmış, bu nedenle de çevresiyle çatışmalar yaşamıştır (Uçman, 2005, 215). Mizancı Murad makalelerinin yanı sıra kitaplarıyla da itibar kazanmıştır. Onun tarihle ilgili kitapları,

yazılış amaç ve tarzlarına göre pedagojik amaçlı, popüler amaçlı, muhakeme, mukayese ve tefsire dayanan tarih felsefesine benzer türdeki eserler şeklinde sayılabilir. Konularına göre ise Dünya tarihi (*Târîh-i Umûmî, Muhtasar Târîh-i Umûmî*), İslâm Tarihi (*Muhtasar Târîh-İslâm*) ve Osmanlı tarihi (*Târîh-i Ebûlfaruk*) şeklinde ayrılabilir (Emil, 1979, 543).

Emil (1979, 544)'e göre Murad Bey'in tarihçilik faaliyetleri bütün dünya tarihinden başlayarak derece derece Osmanlı Tarihi'ne doğru merkezileşmiştir. Umûmî Tarih'lerinde ve İslâm Tarihi'nde Osmanlı Tarihi'nin belirli dönemlerinden bahsedilse de bu tarihin kendi özel kadrosu içinde geniş biçimde ele alınışı en sona (*Târîh-i Ebûlfaruk*) bırakılmıştır. Bu eser üzerinden Mizancı Murad'ın tarihçiliğine yönelik bazı eleştiriler de mevcuttur. Yınanç (1999, 580) eserlerinin rağbet görmesinin onu ilmî açıdan megalomanlaştırdığını ve özellikle son eseri *Târîh-i Ebûlfaruk*'ta alıntılanmış eserlerinin yanlışlarını aynen aktardığını ve bu kitabın onu meslektaşları arasında itibarsızlaştırdığını belirtmektedir. Emil (1979, 539) ise Yınanç'ın eleştirilerini değerlendirirken *Târîh-i Ebûlfaruk*'a yönelik eleştirilerin daha ziyade Mizancı Murad'ın karakteri, şahsî psikolojisi ve hayat mecrası yönünden ele alındığı intibasını verdiğini söylemekte, eserlerinde en son ilmî metotlara ve modern kıymet hükümlerine göre değerlendirme yapmasının ne kadar isabetli olduğunu belirtmektedir. Ona göre geniş kitleleri etkileyen bu tür eserler kültüre, edebiyata, hatta nesillerin ve devirlerin hayat görüşüne şekil vermeleri, cemiyetlerin sosyal ve kültürel yapısını değiştiren ideolojilerin ortaya çıkmasında, devamında ve gelişiminde önemli rol oynamaları nedeniyle değer taşımaktadır.

1.4 Ahmed Refik (Altınay) ve Eserleri

Askeri Rüştüye ve Kuleli İdadisini bitiren Ahmet Refik (Altınay) (1880/81-1937) *Mekteb-i Harbiye*'den birincilikle mezun olduktan sonra çeşitli askeri okullarda coğrafya ve Fransızca öğretmenliği, Harp okulunda tarih öğretmenliği, Tarih-i Osmânî Encümeni üyeliği ve başkanlığı, çeşitli eğitim kurumlarında tarih öğretmenliği ve (1918'den sonra) İstanbul Darülfünûnu'nda Osmanlı Tarihi Kürsüsü'nde müderris olarak görev yapmıştır. Ayrıca Altınay *Cumhuriyet, Akşam, Yeni Mecmua, Anadolu Mecmuası, Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası* gibi çeşitli gazete ve dergilere yazılar yazmıştır (Özcan, 1989, 120-121). Tarihi konuları halkın seviyesine indirirken gerçeği de tahrif etmemeye özen gösteren Altınay'dan Özcan (1989, 121), "...Bizde eski tarihçiliğin son, modern tarihçiliğin ilk, popüler tarihçiliğin ise en iyi temsilcisi" olarak bahsetmektedir.

Çeşitli araştırma dizileri, tarihî hikâye ve tarihî tefrikalar yazan Altınay'ın çeşitli seviyelerdeki okullarda tarih ders kitabı olarak okutulan *Târîh-i Umûmî, Muhtasar Târîh-i Umûmî, Resimli ve Haritalı Târîh-i Umûmî, Muhtasar Osmanlı Tarihi, Muhtasar Resimli Târîh-i Osmânî, Küçük Târîh-i Osmânî, Yeni Osmanlı Tarihi, Türkiye Tarihi, Tarih Bilgisi, Tarih Okuyorum, Tarih Öğreniyorum* gibi kitapları bulunmaktadır (Gökman, 1978, 395-398). Eserleri aracılığıyla Türklerin tarihteki ilerlemelerini, başarılarını genç nesillere göstermeyi amaçlamış, tarihin eğitici ve ahlaki yönüne ağırlık vermiştir. Ancak bunun bilimsel yöntemden ödün verilmeden de gerçekleştirilebile-

ceğini belirtmiştir. Ahmed Refik özellikle okullara ve halka yönelik eserlerinde tarihin ibret ve ders verici niteliği üzerinde durmuş ve bu anlayışı benimsemiştir. O, tarihçilerin geçmişin başarılarını ya da başarısızlıklarını parlak bir üslupla dile getirmesi gerektiğini vurgularken aynı zamanda millî duyguların ve vatan sevgisinin yaratılmasında, tarihçilere ve tarih öğretmenlerine büyük sorumluluklar yüklemiştir. Daha sonraki dönemlerde özellikle Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın sonucunda Türkçülüğün etkisinde kalan Altınay'ın vatan, millet ve tarih sevgisini vatana hizmet ülküsüyle birleştirdiği ve bu doğrultuda eğitimci ve yazar olarak Türklerin Doğu medeniyetleri ve İslâm dünyasındaki rolü ve etkilerini bilimsel çalışmalarla ortaya koymaya çalıştığı belirtilmektedir (Işık, 2002, 10'dan aktaran; Türk, 2011, 356).

Bu çalışmada; kaleme aldığı eserleriyle hem toplum hem de yönetim üzerinde önemli etkiler uyandıran Mizancı Murad Bey'in II. Abdülhamid Dönemi'nin tanınan en önemli Umûmî Tarih kitaplarından biri olan ve ders kitabı olarak da okutulan *Târîh-i Umûmî* adlı eseri ile Ahmed Refik (Altınay)'ın II. Meşrutiyet Dönemi'nin önemli eserlerinden olan ve okullarda tarih ders kitabı olarak da okutulan *Büyük Târîh-i Umûmî* adlı eserinin kapsamı (konu ağırlıkları açısından) incelenmiştir.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada, verilerin elde edilmesi aşamasında doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi "araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini" kapsamaktadır (Yıldırım vd., 2006, 187). Çalışmada II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Dönemleri'nin eğitim anlayışının yansıması olarak belirlenen iki ders kitabının konu ağırlıkları açısından kapsamı analiz edilmiştir. II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Dönemleri'nde okullarda kullanılan Umûmî Tarih ders kitapları evreninden amaçlı örnekleme yöntemlerinden tipik durum örnekleme yöntemiyle örnekleme belirlenmiştir. Burada her iki dönemin Umûmî Tarih ders kitapları arasından ikisi hacim ve konu kapsamı açısından karşılaştırmaya uygun olması ve dönemin eğitim anlayışını yansıtmaya nedeniyle incelenmeye uygun görülmüştür. Kitaplarda konuların dağılımı ve ağırlıkları incelenmiş ve elde edilen bulgular tablo olarak görselleştirilerek yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Çalışmada incelenen eserlerden biri Mizancı Murad'ın 6 ciltlik *Târîh-i Umûmî* adlı eseridir. Bu eser, II. Abdülhamid Dönemi'nin tanınan en önemli Umûmî Tarih kitaplarından biridir. Diğeri ise Ahmed Refik'in eserleri arasında uzun yıllar tarih alanında önemli bir boşluğu dolduran 6 ciltlik *Büyük Târîh-i Umûmî*'sidir.

Her iki kitabın da başında giriş niteliğinde bir bölüm yer almaktadır. Mizancı Murad bu bölümde, tarih biliminin toplumun eğitim ve bilgi seviyesine olan etkisinin ve faydalarının bütün medeni milletler tarafından tecrübe ve tasdik edilmesine bağlı olarak Sultan II. Abdülhamid'in de tarih biliminin gerekliliğini ve faydalarını takdir ettiğinden bahsetmektedir. Nitekim milletin ve devletin saadeti için teşkil edi-

len *Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'* de de bu bilimin okutulmasının sultan tarafından emredildiğine dikkat çeken Mizancı Murad, bu görevin kendisine bahşedilmesinden duyduğu mutluluğu da ifade etmektedir. Çünkü bu sayede hem *Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne* öğrencilerinin tarih bilimini öğrenmeleri mümkün olmuş hem de Mizancı Murad bu alandaki eksikliklerini giderme fırsatı elde etmiştir. Bu bağlamda, *Târîh-i Umûmî'* sini henüz dilimizde yazılmamış bir tarzda kaleme alarak, onu halkın istifadesine sunmaya cesaret ettiği belirten Mizancı Murad ayrıca okuyucusunu da eserle ilgili birtakım hususlarda uyarmaktadır. Bu hususların ilki eserde hicrî tarihlerin kullanıldığına ilişkindir. Bir diğer husus ise hicrî tarihlerin kullanımına bağlı olarak eserde kullanılan kısaltmalardır. Mizancı Murad, okuyucusunun konuyu daha iyi anlayabilmesi için eserde rakamların yanında kullandığı bazı kısaltmaların da ne anlama geldiğini örnekleriyle açıklamıştır (Mizancı Murad, 1300, 2-3).

Ahmed Refik ise *Büyük Târîh-i Umûmî'* sinin girişinde kitabın yayımcısı Tüccarzâde İbrahim Hilmi Bey'in görüşlerine yer vermiştir. İbrahim Hilmi Bey, burada öncelikle milletlerin yüceltilmesinde bir vasıta olarak tarihin öneminden bahsetmektedir. Ona göre, tarih kadar bir milleti doğru yola sevk eden, geçmişin azametli ve talihsiz dönemlerini göstererek terbiye eden başka hiçbir kuvvet yoktur. Osmanlı milleti uyanmak ve varlığını temin etmek için geceli gündüzlü tarih okumalıdır. Ancak şimdiye kadar tarihe pek vakıf olmadan yaşayan Osmanlı milletinin ne yükselme ne de gerileme nedenlerini araştırmadığını vurgulayan İbrahim Hilmi, diğer milletlerin tarihine de benzer bir ilgisizlikten yakınmıştır. Tarihin yeterince okunmaması nedeniyle vatan ve millet hisleri de toplum nazarında meçhul kalmış, hatta insanlığın yaratılışından Yeniçağ'a kadar uzanan dönemde yaşanan gelişmelerden bihaber kalmıştır. Oysa diğer milletler kendi geçmişlerinden faydalanmış ve kendi tarihlerine daha şanlı gelişmeler kaydederek büyük bir ilerleme sağlamışlardır. Osmanlı'da o döneme kadar tarih eserlerinin yazımı konusunda da geri kalındığından ve yazılanların nitelik olarak zayıflığından bahseden İbrahim Hilmi, ayrıca tarih yazımında metodolojinin önemine değinmiştir. Ona göre Almanya, İngiltere ve hatta İtalya gibi ülkelerde yetişen tarihçiler *Târîh-i Umûmî'* yi ve *Felsefe-i Târîhiyye'* yi değiştirerek bunları birer disiplin haline getirmişlerdir. Onların kullandığı tarih metodolojisi de tarihçilerimiz tarafından kullanılan yöntemlerin birçoğunu alt üst etmiştir. Bu nedenle bundan sonra her kim tarih yazacaksa birkaç milletin tarihini okumalı ve bu milletlerin oluşturdukları tarih kitaplarını incelemelidir. Bu noktada Osmanlı toplumu için en mükemmel tarih kitabı Alman, İngiliz, İtalyan ve Fransız tarih kitaplarının incelenmesiyle ve her birinden ayrı ayrı yararlanılarak milletin ihtiyaçlarına, fikrî seviyesine ve kavmî eğilimlerine göre yazılan kitaplardır. Bu tür kitaplar hem toplumun uyanmasına hem de vatanî hislerin yüceltilmesine hizmet eder. Bu bölümde, bir Umûmî Tarih kitabında resim ve haritaların yer alması gerektiğini de savunan İbrahim Hilmi, bunlara ne kadar çok yer verilirse kitabın o kadar değerli olacağını

◆ Aslı Avcı Akçalı / İrfan Davut Çam

ileri sürmüştür. Ancak böyle ayrıntılı ve mükemmel bir *Umûmî Tarih* yazmak hayli zordur. Buna rağmen bütün güçlüklerin üstesinden gelinerek; Almanya, İngiltere, Fransa ve Avusturya-Macaristan'dan en mükemmel ve en büyük tarih kitapları getirtilerek Ahmed Refik Bey'in *Büyük Târîh-i Umûmî'si* oluşturulmuştur. İyi kötü eğitim almış hemen her vatandaşın istifadesine sunulan bu eserin 12 ciltten, 360-400 formadan, 6000 sayfadan, yüzlerce resim, harita ve renkli tablodan oluşması planlanmıştır (Ahmed Refik, 1328, 1-2).

Ancak I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle eserin altı cildi basılabildiği. İbrahim Hilmi'nin kitap için yazdığı giriş bölümü dönemin tarih yazımı anlayışını ve bu anlamda yaşanan dönüşümü yansıtması açısından önem taşımaktadır. Bu bölüm bir bilim olarak tarihe atfedilen önemi göstermesi açısından da oldukça önemlidir. Ayrıca tarihin araştırılması ve yazılması konusunda Osmanlı'da var olan eksiklikleri, bu konuda ilerleyen milletlerin neler elde ettiğini ve tarih yazımı açısından onların seviyelerine erişebilmek için ne yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bir diğer önemli noktaysa *Umûmî Tarih* yazımında görsellerin önemine dikkat çekilmesidir. Bu doğrultuda kitapta görsellere önemli bir yer ayrıldığı görülmüştür. Bu bölüm, II. Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde tarih metodolojisi konusunda görülen gelişmeleri ve değişen algıyı yansıtır niteliktedir. Ayrıca bu fikirlerin oluşumunda o dönemde tarih öğretim yöntemleri konusunda gerçekleşen ilerlemelerin etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Bu bağlamda, aşağıda her iki kitabın biçimsel özellikleri ve konu dağılımları değerlendirilmiştir.

Tablo 1: Mizancı Murad'ın "Târîh-i Umûmî"sindeki Konuların Dağılımı

Konular	Sayfa Sayısı	Konu Ağırlığı Yüzdesi	Görsellerin Sayısı	Görsellerin Dağılım Yüzdesi
İnsanlığın Ortaya Çıkışı ve Tarih Bilimi	5	0,19	-	-
İlkçağ Medeniyetleri	763	29,86	-	-
Ortaçağ Avrupa Tarihi	430	16,82	-	-
Yeniçağ Avrupa Tarihi	830	32,48	-	-
Türk Tarihi	22	0,86	-	-
İslâm Tarihi	335	13,89	-	-
Osmanlı Tarihi	170	6,65	-	-
TOPLAM	2555	100	-	-

Tablo 2: Ahmed Refik'in "Büyük Târîh-i Umûmî"sindeki Konuların ve Görsellerin Dağılımı

Konular	Sayfa Sayısı	Konu Ağırlığı Yüzdesi	Görsellerin Sayısı	Görsellerin Dağılım Yüzdesi
İnsanlığın Ortaya Çıkışı ve Tarih Bilimi	46	1,64	13	1,33
İlkçağ Medeniyetleri	1354	48,4	499	51
Ortaçağ Avrupa Tarihi	527	18,84	181	18,52
Yeniçağ Avrupa Tarihi	135	4,82	45	4,6
Türk Tarihi	142	5,07	44	4,5
İslâm Tarihi	465	16,6	151	15,45
Osmanlı Tarihi	127	4,54	44	4,5
TOPLAM	2796	100	977	100

İnsanlığın Ortaya Çıkışı ve Tarih Bilimi: Mizancı Murad *Târîh-i Umûmî'* sine tarih ve önemi, tarihin kaynakları, tarihin yardımcı disiplinleri, tarihin başlangıcı ve sınıflandırılması gibi alt başlıklarla başlamıştır. Eserin birinci bölümü ise *Kutsal Tarih* başlığıyla başlamakta, *Yaratılış ve Tufan Efsanesi*, *Benî İsrail'in ortaya çıkışı*, *Hükkâm (Hâkimler) ve Mülûk (Melikler) Devri* ve *Kutsal Tarihe Bir Nazar* gibi alt başlıklarla devam etmektedir. Ahmed Refik (Altınay) ise *Büyük Târîh-i Umûmî'*sinde *Giriş* başlığı altında üç ana başlığa yer vermiştir. Bunlar *Tarih ve Tarihçiler*, *Dünya ve İnsanoğlu* ve *İnsanlığın Evrimi* şeklindedir. *Tarih ve Tarihçiler* başlığı altında *tarih, târîh-i umûmî, tarihin diğer disiplinlerle olan ilişkisi, kutsal kitaplar, idealar, kitabeler, diller, tarihçiler ve tarih metodolojisi, tarihin sınıflandırılması* gibi alt başlıklarla ayrıntılı bir değerlendirme yapmıştır. Eserde, *Dünya ve İnsanoğlu* başlığı altında *kutsal kitaplar, evrenin yaratılışı ve eski fikirler, bilimsel gerçekler, Güneş Sistemi, Dünya, Jeoloji, tarih öncesi dönemler, soylar ve kavimler* alt başlıklarıyla önemli bilgiler aktarıldığı gibi aile, dil, yazı, din, idarî oluşum, insanlığın ilerlemesine ön ayak olan sebepler ve ırk gibi alt başlıklarla da insanlığın evrimine dikkat çekilmiştir. Ahmed Refik'in tarih bilimine ilişkin verdiği bu bilgiler Mizancı Murad'ın *Târîh-i Umûmî'* sine nazaran oldukça ayrıntılıdır.

İlkçağ Medeniyetleri: Mizancı Murad Bey, İlkçağ medeniyetlerini Çin, Hindistan, Türkistan, Mısır, Asur ve Bâbil, İranîler ve Fenikeliler başlıkları altında incelemiştir. Bu medeniyetler içerik itibarıyla ilk peygamberler, siyasi yapı ve yönetim, dinî ve sosyal düzen, savaşlar ve fetihler, ticaret ve ekonomi, bilim ve sanat açısından değerlendirilmiştir. Ahmed Refik ise İlkçağ medeniyetlerini Mısırlılar, Keldanîler ve Asurîler, Benî İsrail, Fenikeliler, Küçük Asya Kavimleri, İranîler, Hintliler, Çinliler gibi Asya ve Mısır uygarlıkları şeklinde işlemiştir. Bu medeniyetler içerik itibarıyla kökenleri, siyasi yapıları, ekonomileri, dinî ve sosyal hayatları, bilim, sanat ve edebiyat faaliyetleri ve sonuçta yıkılış süreçleri açısından değerlendirilmiştir. Ahmed Refik, İlkçağ Batı medeniyeti olarak ise Yunan ve Roma medeniyet-

lerini birer cilt halinde ayrıntılı bir şekilde işlemiştir. Bu bağlamda her iki medeniyet tarihsel kökenleri, coğrafi yapısı, etnik kökenleri, sosyal ve idari yapısı, savaşlar, Makedonya/Büyük İskender Devri, dinî ve siyasi hayat, sanat, bilim ve edebiyat açısından incelenmiştir. Yunan medeniyetine 459, Roma medeniyetine ise 470 sayfa olmak üzere birer cilt ayrılmıştır. Ahmed Refik'ten farklı olarak, Mizancı Murad, Yunan medeniyetine 151 sayfadan oluşan iki fasıl şeklinde yer verirken, Roma medeniyetine 392 sayfalık bir cilt ayırmıştır.

Ortaçağ Avrupa Tarihi: Bu konuda her iki kitapta Ortaçağ Barbar ve Türk göçleriyle başlatılmıştır. Hun ve Barbar istilaları, Roma'nın yıkılışı, Barbar krallıkları ve yönetimleri, dinî, sosyal ve siyasi yapıları değerlendirilmiştir. Roma İmparatorluğu'nun yıkılışını müteakiben ortaya çıkan Bizans İmparatorluğu hakkında Ahmed Refik, *İmparatorlar* başlığı altında ayrıntılı bilgi vermiştir. Ayrıca Bizans ile ilgili bölümün sonunda Bizans yönetimi, dinî ve ahlaki yapısı, ordu ve savaş yöntemleri, tarih, şiir, felsefe, edebiyat ve bilim konusunda önemli ölçüde bilgi aktarılmıştır. Mizancı Murad, Roma'nın yıkılışını takip eden süreçte Bizans İmparatorluğu hakkında birkaç başlık altında siyasi durumu anlatmış ve bu dönemde İran'daki siyasi gelişim hakkında bilgi vermiştir. Her iki kitapta da Roma'nın bir halefi olarak Bizans kadar *Charlemagne İmparatorluğu* hakkında da bilgi verilmiştir. Ancak Ahmed Refik bu konuda daha detaylı olarak gerek siyasi gelişim itibarıyla gerekse de sosyal, hukuki, iktisadi, bilimsel ve sanatsal manada önemli bilgiler aktarmıştır. Bununla birlikte Mizancı Murad, Roma'nın yıkılışından sonra Fransa, İngiltere, İtalya, İskandinav ülkeleri, Rusya, Lehistan ve Almanya hakkında, Ahmed Refik ise Doğu ve Batı Avrupa ülkelerinden İngiltere, Fransa, Almanya, İspanya, İskandinav ülkeleri, İtalya, Slavlar ve Macarlar hakkında 14. yüzyılın başlarına kadar önemli bilgiler vermiştir. Haçlı Seferleri ve Ortaçağ medeniyeti gibi konular ise her kitapta da yer bulmuştur.

Yeniçağ Avrupa Tarihi: Mizancı Murad Bey bu dönemin Avrupa tarihine, Ortaçağ'ı ve feodal düzeni sona erdiren barut ve ateşli silahlar, bilginin kalıcı ve yaygın bir hale gelmesine olanak sağlayan kâğıt ve matbaa hakkında bilgi vererek giriş yapmış, Yeniçağ'ın değişen dünya düzeninde önemli bir ticari ve iktisadi hareket olarak coğrafi keşifler ve Avrupa'da sosyo-kültürel ve dinsel açıdan yeni bir dönemin kapılarını aralayan Rönesans ve Reform gibi gelişmelere dikkat çekmiştir. Her iki yazar benzer şekilde, Yeniçağ Avrupa'sında İspanya, Portekiz, Fransa, Almanya, İtalya, İskandinav ülkeleri ve Rusya gibi ülkelerdeki siyasi düzen, yaşanan gelişmeler ve medeniyet hakkında bilgi verilmiştir. Fakat Ahmed Refik'ten farklı olarak Mizancı Murad Bey, Yeniçağ'ı sona erdiren ve Yakınçağ'ı başlatan bir gelişme olarak Fransız Devrimi'ni öncesi, sebepleri, sonuçları ve dönemin Fransa'sındaki gelişim süreci hakkında oldukça ayrıntılı bilgi vermiştir. Öyle ki Mizancı Murad Bey, *Târîh-i Umûmî*'sinin son cildini büyük ölçüde bu konuya hasretmiştir.

Türk Tarihi: Mizancı Murad, İslâm öncesi Türk tarihi hakkında Oğuzhan, Hunlar ve diğer kavimler ekseninde 3 sayfalık kısa bir değerlendirme yapmıştır. İslâmîyet'in kabulü ve sonrasında Türkler konusunu ise Büyük Selçuklular, kolları,

Cengizhan ve Timurlenk alt başlıkları altında İslâm tarihi kapsamında 19 sayfada değerlendirmiştir. Ahmed Refik ise İslâm öncesi Türk Tarihi hakkında, Türklerin önemi, vatanı, Türk tarihinin kaynakları, Türk gelenekleri, Türk kavimleri, Türklerin Batı'ya hareketleri, Çinlilerle münasebetler, hayat tarzları, lisan, din ve sosyal hayatları bağlamında 19 sayfalık bir değerlendirmede bulunmuştur. Bununla beraber İslâmiyet'in kabulü ve sonrasında Türkler hakkında; Türklerin İslâmiyet'i kabulü, Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu, Cengiz'in halefleri ve Timurlenk başlıkları altında siyasi, sosyal, edebi ve bilimsel gelişmeler ile ilgili bilgi aktarmıştır. Ahmed Refik, Mizancı Murad'a nazaran Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları gibi konuları diğer devletlerle ilişkileri, siyasi ve askeri faaliyetleri ve medeniyetleri itibarıyla ayrı birer başlık halinde ve daha geniş bir sayfa aralığında değerlendirmiştir.

İslâm Tarihi: Bu tarih her iki kitapta da İslâm öncesi Arap dünyası, siyasi, toplumsal, dinî ve coğrafi özellikleri bağlamında değerlendirilmiştir. Bunlara ek olarak, Hz. Peygamber ve İslâmiyet'in kabulü, Dört Halife Devri, Emeviler, Abbasiler ve Endülüs Emevi devletinin dönemin siyasi ve askeri gelişmeleri açısından incelenişi de her iki eserin ortak özelliği olarak göze çarpmaktadır. Ancak her ne kadar Mizancı Murad Bey, İslâm medeniyetini ayrı bir başlık altında değerlendirirse de Ahmed Refik Bey aynı konuyu bilim, sanat, edebiyat ve ticaret gibi alt başlıklarla zenginleştirmiş ve bu hususta daha ayrıntılı bilgi vermiştir.

Osmanlı Tarihi: Her iki kitapta Osmanlı Tarihi, devletin kuruluşundan itibaren padişahlar ve dönemlerinde yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler ekseninde değerlendirilmiştir. Ancak Ahmed Refik, Mizancı Murad'tan farklı olarak Osmanlı medeniyetine teşkilatlanma bağlamında ayrıca yer vermiş ve konuyu 1453 tarihine kadar anlatmıştır. Mizancı Murad Bey ise farklı olarak Fatih Devri ve İstanbul'un fethini de Osmanlı tarihi ile ilgili anlatımına dâhil etmiştir.

Her iki Umûmî Tarih kitabının özellikle İlkçağ, Ortaçağ ve Yeniçağ dönemleriyle ilgili içeriklerine bakıldığında diğer konulara oranla Batılı ülkelerde yaşanan siyasi gelişmeler ve Batı medeniyeti ile ilgili konulara oldukça önemli bir yer ayrıldıkları dikkat çekmektedir. Bu durumu, kitapların çoğunlukla Batılı kaynaklardan faydalanılmak suretiyle oluşturulmuş olmasının yanı sıra Batıcılık anlayışının aydınlar üzerindeki etkisine de bağlamak mümkündür. Mizancı Murad, İslâmiyet öncesi ve sonrası Türk Tarihine toplam 22 sayfa ayırırken Yunan Medeniyetine iki fasıl, Roma medeniyetine ve Fransız İhtilali'ne birer cilt ayırmış olması bu yaklaşımla açıklanabilir. Akçura (1932, 594) da daha ziyade Fransızca, Rusça ve Türkçe kaynaklardan yararlanılarak oluşturulduğunu tahmin ettiği Mizancı Murad'ın *Târîh-i Umûmî'* sinde söz konusu Avrupa bakış açısının yoğunlukla hissedildiğini belirtmektedir. Ahmed Refik'in *Büyük Târîh-i Umûmî'* sinde de Batı medeniyetlerine yönelik benzer bir yaklaşım görülmekle birlikte Mizancı Murad'a nazaran Türk tarihine daha fazla yer ayrıldığı tespit edilmiştir. Bu durum, II. Meşrutiyet döneminde etkisini arttıran Türkçülük fikrinin tarih ders kitaplarında çok ciddi bir etki göstermemekle (Akçura, 1932, 596) birlikte bazı yansımaları olduğunu gözler önüne sermektedir.

Mizancı Murad ve Ahmed Refik'in *Umumi Tarihleri*, İslâm Tarihi ve Osmanlı Tarihi içerikleri açısından karşılaştırıldığında ise bu konulara her iki eserin de yakın oranlarda yer ayırdıkları görülmüştür. Kitaplar kendi içinde ise İslam Tarihi ile ilgili konulara Osmanlı Tarihine nazaran daha fazla yer vermiştir. Dönemin etkili siyasi akımlarından İslamcılığın etkisini bu noktada göz önünde tutmak gerekmektedir. Akçura (1932, 594), Mizancı Murad'ın çalışmasında Avrupa'daki benzer kitaplarla göre İslam tarihi ve Osmanlı Tarihi konularına daha fazla yer verildiğini, ilgili konularda İslâmî bakış açısının benimsendiğini belirtmekte, İslâm âleminde Türklerin rollerinin ise önemsiz gösterilmeye çalışıldığını kanıtlayan alıntularla görüşünü desteklemektedir. Bunun aksine kitabın içeriğinde önemli yer ayrılan Fransız İhtilali'nin nasıl zevkle anlatıldığını ve bu anlatımın 5-10 yıl sonra kitabın toplatılmasında büyük etkisi olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Yınanç (1999, 580) Mizancı Murad'ın tedris açısından çok iyi bulduğu Umumi Tarihi ile Avrupa tarihçiliğini memleketeye getirdiğini savunmuş ve "Eserin muhtasar bir malumat yığını olmaktan ziyade muntazam, tasnifli, düzenli bir üslupla yazıldığını, her fasılda olayların kısaca tahlil ve terkinin yapıldığını" belirtmiştir.

Ders kitabı olarak düşünüldüğünde her iki kitabın da içerik yoğunluğu oldukça fazladır. Ancak Ahmed Refik'in kitabının belirli bölümlerinin içerik açısından daha detaylı olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca içeriğin bir ders kitabı için bu denli yoğun ve detaylı olmasının öğretim aşamasında sıkıntılara neden olabileceğini düşünmek de şaşırtıcı olmaz. Bu durum ders programlarında da göze çarpmaktadır. 1911 yılı idâdî programlarına bakıldığında 1. sınıfta *İslâm Tarihi* adı altında Arap kültürüne dayalı ve din içerikli bir anlatım göze çarpmaktadır. İkinci sınıfta *Osmanlı Tarihi*'nin ardından başlayan ve 7. sınıfın sonuna kadar devam eden Umûmî Tarih'in içeriği incelendiğinde ayrıntılı bir Avrupa Tarihi anlatımı görülmektedir (Şengül, 2007, 83).

İki kaynak bilimsel açıdan değerlendirildiğinde ise bazı dikkat çekici farklılıklar göze çarpmaktadır. Mizancı Murad, *Târîhi-i Umûmî*'nin yazımında kullanılan kaynaklar hakkında herhangi bir bilgi vermezken, Ahmed Refik'in kitabında ise giriş bölümünde Almanya, İngiltere, Fransa ve Avusturya Macaristan'dan getirilen kitaplardan yararlanıldığı belirtilmektedir. Ayrıca Mizancı Murad'dan farklı olarak Ahmed Refik kitabında her bölümün sonunda o bölümün yazımında kullandığı kaynakları referans olarak belirtmiştir. Ahmed Refik'in *Büyük Târîhi-i Umûmî*'sinde görsel kullanımına çok önem verildiği ve her konu ile ilgili çeşitli resim, harita, renkli tablo ve planlardan oluşan görsellere yer verildiği tespit edilmiştir.² Dağılımları konuların yoğunluklarıyla doğru orantılı olmak üzere 1000'e yakın görsel kullanılmıştır. Kullanılan görsellerin altında kendilerini tanımlayan açıklayıcı bilgilere yer verildiği gibi söz konusu bu görsellerin hangi müze veya kütüphaneden alındığı da açıklanmıştır. Tarih yazımında bilimsel yaklaşıma önem verilmeye başlandığının kanıtı olarak bu noktalar dikkat çekicidir. Ocak (2000, 189) da Ahmed Refik'in *Büyük*

* Ahmed Refik'in *Büyük Târîhi-i Umûmî*'sinde yer alan görsellerden bazı örnekler Ekler bölümünde görülebilir.

Târîhi-i Umûmî'sinin hem baskısı hem de içeriğinin kalitesi itibariyle uzun yıllar tarih alanında önemli bir boşluğu doldurduğunu belirtmektedir. Bu eser ilgili dönemde tarih metodolojisi ve öğretiminde izlenecek esaslar ve tarihin ilmîleşmesi (Akçura, 1932, 580-600) konusunda kaydedilen ilerlemeyi işaret eden nitelikleri içermektedir.

4. SONUÇ

Tarih, her milletin toplumsal birlik ve beraberliğinin sağlanması ve yeni nesillere aktarılması için ihtiyaç duyduğu ortak değerleri ve duyguları barındırır. Bu nedenle bilimsel açıdan olduğu kadar toplumsal açıdan da önem arz eder. Bununla birlikte, tarih siyasi güçlerin de ideolojilerini desteklemek için kullandıkları önemli bir dayanaktır. Her iktidar, yetişen nesle kendi ideolojisine uygun bir eğitim-öğretim vermeyi ve bu yolla görüş ve inançlarını yerleştirmeyi amaçlar. Bu anlamda tarih dersleri önemli birer araçtır. Toplumsal ve siyasi anlamda yoğun değişim ve dönüşümlerin yaşandığı II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Dönemleri'nde de eğitimin ve özelde tarih eğitiminin bu işlevi göz ardı edilmemiştir. Nitekim tarih ders kitapları dönemin ideolojilerini ve bunların eğitim anlayışına etkilerini yansıtmaktadır. İlgili alan yazın incelemesi sonucunda dönemin ders kitaplarının bu açıdan incelendiği çalışmaların sayıca sınırlı olduğu gerçeğinden hareketle bu çalışmada, Mehmed Murad Mizancı'nın *Târîh-i Umûmî* ve Ahmed Refik (Altınay)'ın *Büyük Tarih-i Umûmî* adlı kitapları seçilerek kapsam açısından ve biçimsel olarak incelenmiştir. Kitapların içeriğinin konulara göre dağılımı ve biçimsel bazı özellikleri bu iki dönemin eğitim anlayışları çerçevesinde değerlendirilmiştir. II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Dönemleri'nde etkili olan İslâmcılık, Batıcılık ve Türkçülük gibi düşüncelerin yansımaları adı geçen ders kitaplarında görmek mümkündür. Yapılan incelemede her iki kitabın biçimsel açıdan ve tarih metodolojisi itibariyle birbirinden farklılık gösterdiği izlenmiştir. İncelemenin sonucunda her iki Umûmî Tarih kitabında da Batıcılık anlayışının etkisiyle Avrupa tarihine dair konuların oldukça detaylı verildiği, İslâmcılık fikrinin yansımaları olarak da İslâm tarihi konularının belli oranda yer ayrıldığı görülmüştür. Ancak bu benzerlikler kadar birtakım farklılıkların da olduğu tespit edilmiştir. İki eser arasında içerik açısından en temel farklılık, Türk Tarihi konuları ile ilgili olarak göze çarpmaktadır. Mizancı Murad'ın eserinde Türk Tarihi konuları kitabın %1 'inden daha az bir alan kapsamaktayken, Ahmed Refik'in kitabında bu oran % 5'in üzerindedir. Bu oran, Avrupa Tarihi konuları ile karşılaştırıldığında sınırlı görünmekle birlikte her iki kitabın farklılaştığı nokta açısından dikkate değerdir. Ayrıca Mizancı Murad'ın aksine Ahmed Refik'in ders kitabında tarih metodolojisi ve tarih öğretim yöntemlerindeki gelişmelere paralel olarak dikkat çekici bazı farklılıklar bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- ABDULLAH, Fevziye (1952). “Mizançı Mehmed Murad Bey”, *İÜEF Tarih Dergisi*, C.2, S.3-4, ss. 67-88.
- Ahmed Refik (1328). **Büyük Târih-i Umûmî**, C.1, Kitâbhâne-i İslâm ve Askeri, İstanbul.
- (1328). **Büyük Târih-i Umûmî**, C.2, Kitâbhâne-i İslâm ve Askeri, İstanbul.
- (1328). **Büyük Târih-i Umûmî**, C.3, Kitâbhâne-i İslâm ve Askeri, İstanbul.
- (1327). **Büyük Târih-i Umûmî**, C.4, Kitâbhâne-i İslâm ve Askeri, İstanbul.
- (1328). **Büyük Târih-i Umûmî**, C.5, Kitâbhâne-i İslâm ve Askeri, İstanbul.
- (1328). **Büyük Târih-i Umûmî**, C.6, Kitâbhâne-i İslâm ve Askeri, İstanbul.
- AKÇURA, Yusuf (1932). “Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair”. **I. Türk Tarihi Kongresi (2-11 Temmuz 1932)**. Maârif Vekâleti ve Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti, Ankara, ss. 577-607.
- AKYÜZ, Yahya (2006). **Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2006**, Pegem Yay., Ankara.
- ALKAN, Mehmet Ö. (2000). “Modernization from Empire to Republic and Education in the Process of Nationalism”, **In the Ottoman Past and Today’s Turkey**. Ed. Kemal H. Karpat, Brill, Laiden-The Netherlands, ss.47-132.
- BAYMUR, Fuat (1954). **Tarih Öğretimi**, Gün Basımevi, İstanbul.
- ÇAPA, Mesut (2012). “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Geçiş Sürecinde Türkiye’de Tarih Öğretiminin Tarihçesi”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 2, S.3, ss.1-28.
- ÇAVDAR, Tevfik (2004). **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitapevi, Ankara.
- DOĞAN, Nuri (1994). **Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)**, Bağlam Yay., Ankara.
- DOĞAN, Necmettin (2011). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ders Kitaplarında Devlet Kavramının İktidar-Eğitim İlişkisi Açısından İncelenmesi”. **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri**, C.11, S.4, ss.2069-2090.
- Edhem Nejad, “Neden Muâllime Yetiştirilmiyor?”, **Surât-ı Müstakim**, No: 155, (28 Şaban-ül Muazzam 1329 / 10 Ağustos 1327), ss.390-391.
- EMİL, Birol (1979). **Mizançı Murad Bey: Hayatı ve Eserleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- ERGÜN, Mustafa (2009). “II. Meşrutiyet Dönemi’ndeki Eğitim Reformlarının Türk Modernleşmesindeki Yeri”, **100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul, ss. 263-273.
- ERSANLI, Büşra (2013). **İktidar ve Tarih: Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, İletişim Yay., İstanbul.
- FORTNA, Benjamin C. (2005). **Mekteb-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim**, İletişim Yay., İstanbul.
- GÖKMAN, Muzaffer (1978). **Tarihi Sevdiren Adam Ahmet Refik Altınay**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- HANİOĞLU, M. Şükrü (1995). **The Young Turks in Opposition**, Oxford University Press, New York-Oxford.
- HASPOLAT, Evren (2011). “Meşrutiyet’in Üç Halkçılığı ve Kemalist Halkçılığa Etkileri”. **AÜ. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. 12, S.47, ss.557-584.
- KODAMAN, Bayram (1988). **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Mehmed Murad (1300). **Târih-i Umûmî**, C.1, İkinci Basım, Mahmud Bey Matb., İstanbul.
- (1302). **Târih-i Umûmî**, C.2, İkinci Basım, Tercümân-ı Efkar Matb., İstanbul.

- (1304). **Târîh-i Umûmî**, C.3, İkinci Basım, Karabet ve Kasbâr Matb., İstanbul.
- (1299). **Târîh-i Umûmî**, C. 4, Kantar Birâderler Matb., İstanbul.
- (1299). **Târîh-i Umûmî**, C.5, Mahmud Bey Matb., İstanbul.
- (1299). **Târîh-i Umûmî**, C.6, Mahmud Bey Matb., İstanbul.
- OCAK, Başak (2000). “Ahmet Refik Altınay’ın Büyük Tarih-i Umumi’sinin Yayın Öyküsü ve İbrahim Hilmi Çığıracan’ın Tarih Anlayışı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.3, S.9-10, ss.187-189.
- ÖZCAN, Abdülkadir (1989). “Ahmed Refik Altınay”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.2. TDV Yay., Ankara, ss. 120-121.
- ÖZODAŞIK, Mustafa (1999). **Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları 1923-1950**, Çizgi Kitapevi Yay., Konya.
- SAKAOĞLU, Necdet (1991). **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul.
- SATIY, “Dârülmuaâllimîn’in Mesleği (Şehâdetnâme Tevzî’i Resminde İrâd Edilen Bir Nutuk)”, **Tedrisât-ı İbtidâiyye Mecmûası**, No: 6 (15 Temmuz 1326a/28 Temmuz 1910), ss.186-195.
- SATIY, “Tarih Tedrisinin Usûl-i Esâsiyyesi”, **Tedrisât-ı İbtidâiyye Mecmûası**, No: 8 (15 Eylül 1326b/28 Eylül 1910), ss. 92-98.
- SATIY, “Meşrutiyet’den Sonra Maârif Tarihi”, **Muâllim**, No: 2 (19) (15 Şubat 1334/ 1918), ss.654-665.
- SOMEL, Selçuk A. (2010). **Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, İletişim Yay., İstanbul.
- ŞENGÜL, Tuba (2006). **Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Siyasi Fikir Akımlarının Tarih Eğitimine Yansımaları (1908-1931)**, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale.
- ŞENGÜL, Tuba (2007). “Siyasi Düşünce Akımları ve Tarih Ders Programlarındaki Düşünsel Değişim (1908-1930)”, **AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C.40, S.1, ss. 63-97.
- TÜRK, İbrahim C. (2006). **Osmanlı Devleti’nde Tarih Eğitimi (1839-1922)**, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- TÜRK, İbrahim C. (2011). “Osmanlı Son Dönem Tarihçi-Eğitimcisi Ahmed Refik (Altınay) ve Tarih Eğitimi”, **History Studies**, C.3, S.3, ss.351-362.
- UÇMAN, Abdullah (2005). “Mizancı Murad”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 30, TDV Yay., Ankara, ss. 214-216.
- URSİNUS, Michael O.H. (1993). “Mizândji Mehmed Murâd”, **The Encyclopaedia of Islam**. Vol. VII, E.J. Brill, E.J. Laiden and New York, ss. 205-206.
- UYANIK, Ercan ve ÇAM, İ. Davut (2012). “Balkan Savaşları’nın Türk Eğitim Düşüncesinin Dönüşümüne Etkileri”, **Balkan Harbi’nin 100. Yılı Hâtırâsına: III. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu Bildirileri**, Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, C.2. Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, ss. 409-418.
- UYANIK, Ercan (2009). “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Eğitim Politikaları (1908-1918)”, **Amme İdaresi Dergisi**, C.42, S.2, ss.67-88.
- YINANÇ, Mükrimin H. (1999). “Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Bizde Tarihçilik”, **Tanzimat II**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, ss.573-595.
- YILDIRIM, Ali ve ŞİMŞEK, Hasan (2006). **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**. Seçkin Yay., Ankara.

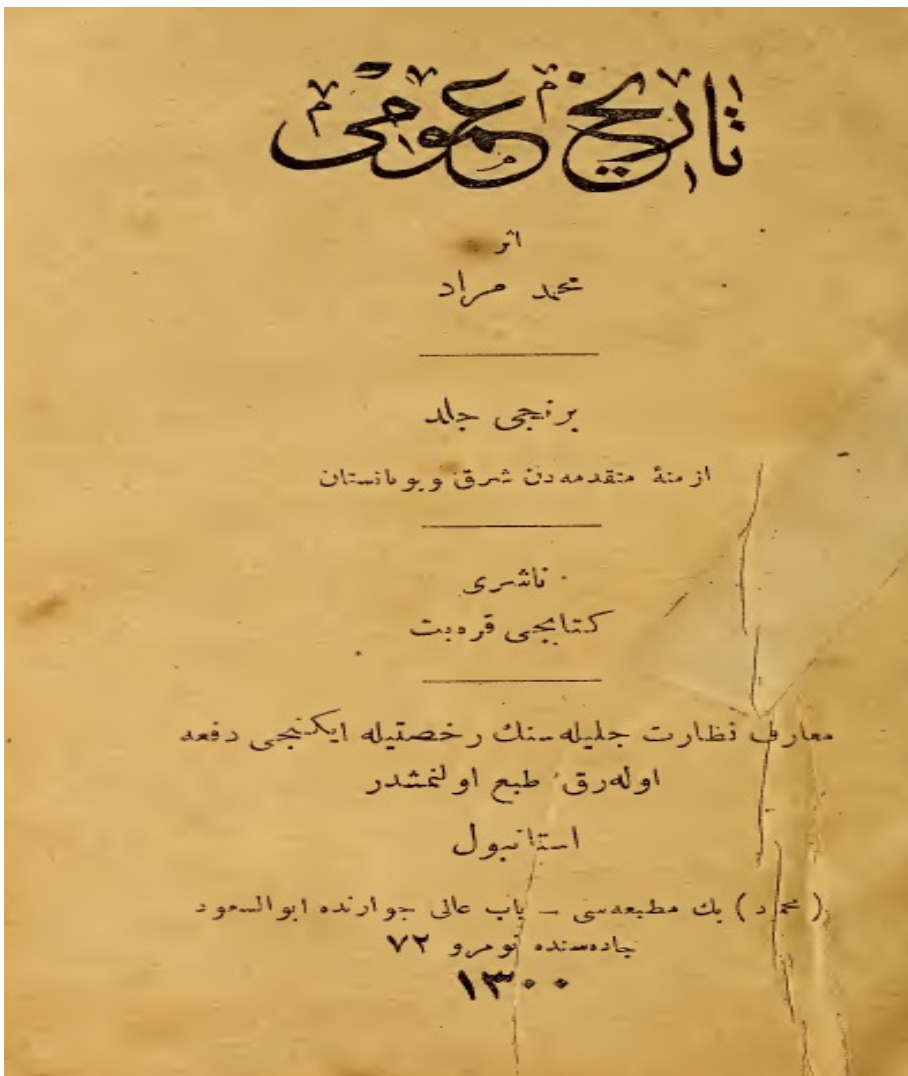

EKLER

Ek 1. Ahmed Refik Büyük Târîh-i Umûmî

1.Cilt Kapak Sayfası

EK 2. Mizancı Murad Târîh-i Umûmî

1.Cilt Kapak Sayfası

Ek 3. Hitit Cengâveri (Berlin Müzesindedir)
(Ahmed Refik Büyük Târîh-i Umûmî, C.1, s.331)

Ek 4. Atina'da Diyonizos'un Tiyatrosu (Ahmed Refik Büyük Târîh-i Umûmî, C. 2, s.149)

Ek 5. Palmir Harabeleri (Ahmed Refik Büyük Târîh-i Umûmî, C. 3, s.193)

Ek 6. Ayasofya'nın Dâhli (Ahmed Refik Büyük Târîh-i Umûmî, C. 4,s.231)

Ek 7. Söğüt Kasabası (Ahmed Refik Büyük Tarih-i Umumi, C.6, s.325)

Ek 8. Bursa Hisarı (Ahmed Refik Büyük Tarih-i Umumi, C.6, s.333)

THE WORLD HISTORY TEXTBOOKS OF MIZANCI MURAD AND AHMED REFİK (ALTINAY) IN THE CONTEXT OF EDUCATIONAL APPROACHES OF ABDULHAMID II AND IInd CONSTITUTIONAL ERAS

Aslı AVCI AKÇALI*

İrfan Davut ÇAM**

Abstract

In Ottoman history the transition process from the 19th to the 20th century witnessed important changes in the field of education as in many other fields. Schools as application centers of education and textbooks as the fundamental element of education reflect the transformation in the educational approach. Especially the history courses and the history textbooks because of their social function and as the instrument of legitimacy evolved in terms of content and formally in the process from the era of Abdülhamid II to IInd Constitution. Therefore *The World History* of Mizancı Murad published in the era of Abdülhamid II and *The Great World History* of Ahmed Refik (Altınay) published in the era of IInd Constitution have been seen worthy to be examined. The distribution of content according to subject matters and some formal features of the books were evaluated in the framework of educational approach of these two periods. It is possible to see the reflection of idea movements which was effective in this period on the textbooks. Moreover it was concluded that these textbooks include some remarkable differences formally, in terms of historiography and in parallel with developments in history teaching methods.

Keywords: Education, Textbooks, Mizancı Murad, Ahmed Refik, World History

* Research Assistant; Dokuz Eylül University, Buca Faculty of Education, Department of History Teaching

** Research Assistant; Dokuz Eylül University, Buca Faculty of Education, Department of History Teaching